

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

Дипломна робота

магістра

з теми:

**«ОКСАМИТОВІ РЕВОЛЮЦІЇ І ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ
В КРАЇНАХ ЦСЄ (кінець 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.)»**

Виконала: магістранта 2 курсу
спеціальності 8.020302 Історія
заочна форма навчання

Клименко Марина Юріївна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої
історії

Опря Ігор Анатолійович

Кам'янець-Подільський – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія теми.....	7
1.2. Джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження.....	14
РОЗДІЛ 2. АНТИТОТАЛІТАРНІ ДЕМОКРАТИЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1989 – 1990 РОКІВ У КРАЇНАХ ЦСЄ.....	25
2.1. «Круглий стіл» 1989 р. в Польщі.....	25
2.2. Революційні перетворення в Угорщині.....	35
2.3. «Оксамитова революція» в Чехословаччині.....	41
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ В КРАЇНАХ ЦСЄ (КІНЕЦЬ 80-Х – ПОЧАТОК 90-Х РОКІВ).....	50
3.1. Демократичні перетворення в Республіці Польща.....	50
3.2. Реформи політичної системи в Угорській республіці.....	60
3.3. Політичні зміни в Чехії та Словаччині.....	66
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. У кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст. стрімко почала змінюватися політична картина країн Центрально-Східної Європи. Переломним етапом цих змін стали події 1989 р. Для багатьох жителів ЦСЄ цей рік став символічною датою. Тоді країни ЦСЄ змінювалися на очах. Вони покінчили з авторитарними режимами, які довгий час перебували при владі, втім подальший їхній розвиток виявився не таким райдужним, як на те сподівались учасники революційних подій.

Зміна політичного режиму у країнах Центрально-Східної Європи відбувалась шляхом мирних народних революцій. Вони отримали назву «оксамитових революцій», що означало безкровне повалення комуністичного режиму в результаті масових вуличних акцій протестів. Сам термін «оксамитова революція» застосовується і до інших східноєвропейських країн, де в кінці 1980-х - початку 1990-х роках відбувся безкровний перехід від соціалістичної до ліберальної системи. Згодом термін «оксамитова революція» став застосовуватися для різного роду повалень режимів по всьому світу без військової участі. На сьогодні на зміну цьому терміну прийшов більш популярний – «кольорова революція». Оскільки такі революції мали місце в багатьох країнах, то вивчення їхнього досвіду вкрай важливе для аналізу сучасної політичної ситуації та формування прогнозів подальшого розвитку.

Актуальність вибраної теми також обумовлена специфікою розвитку центральноєвропейських країн в посткомуністичну епоху. На теренах пострадянського простору в країнах Центрально-Східної Європи у 1990-х роках почали утворюватися незалежні держави, без досвіду самостійного управління суспільством. Вони сформували свої політичні системи методом проб і помилок, орієнтувалися на своїх західних

сусідів, намагалися викоренити залишки комуністичної ідеології в суспільстві, змінити політичний режим, навчитися проводити демократичні вибори, створити нові партійні системи, органи влади, визначити сферу їх повноважень, розробити систему стримувань і противаг, тому на сьогодні є необхідним дослідження досвіду цих країн з метою виявлення спільних і відмінних рис між ними, недоліків та переваг.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дипломна робота виконувалась у відповідності до тематики, яку розробляє кафедра всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження полягає у визначенні основних подій оксамитових революцій та процесу реформування політичної системи у країнах Центрально-Східної Європи у кінці 80-х – 90-ті роки ХХ ст.

Для досягнення мети необхідно розв'язати наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію, джерельну базу та визначити теоретико-методологічні засади дослідження революцій та політичних реформ в країнах ЦСЄ;
- з'ясувати причини початку антитоталітарних демократичних революцій в країнах ЦСЄ;
- охарактеризувати перебіг «оксамитових революцій» в Польщі, Угорщині та Чехословаччині;
- визначити зміст та наслідки «оксамитових революцій» та подальших політичних реформ у країнах ЦСЄ.

Об'єктом дослідження є трансформації політичних систем в країнах ЦСЄ.

Предметом дослідження є революції 1989 – 1990-х рр. та подальші реформи у Польщі, Угорщині та Чехословаччині.

Хронологічними межами роботи є кінець 1980-х – 1990-ті роки. Нижня межа зумовлена початком революційних процесів у країнах ЦСЄ, а верхня пояснюється наступними за революціями політичними реформами, у наслідок яких було змінено систему влади, політичного, судового устрою, створені умови для подальшого демократичного розвитку країн. Для розуміння окремих процесів та подій ми інколи виходили за вказані хронологічні межі.

Географічними межами роботи є території країн Центрально-Східної Європи, а саме Польщі, Угорщини, Чехословаччини, а після поділу останньої – окремо Чехії та Словаччини.

Методологія та методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження. Зокрема застосовано метод аналізу і синтезу, описовий, проблемно-хронологічний та порівняльний методи.

Елементи наукової новизни зумовлені як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. У роботі здійснено аналіз «оксамитових революцій» та політичних реформ в країнах ЦСЄ у кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття.

У рамках дослідження отримані результати, які містять наукову новизну. Виявлено особливості революційних перетворень: спроби одночасного досягнення політичної демократизації і переходу до ринкової економіки; відсутність, первісного договору між демократами й комуністами.

Визначено та охарактеризовано основні етапи перехідного періоду; руйнування старих та будівництво на їх місці нових інститутів; відродження місцевого самоврядування, запровадження багатопартійної системи, вільних, демократичних виборів.

Аргументовано положення про те, що реформа політичних інститутів значною мірою зумовлена політичними чинниками. Після створення необхідних умов для розвитку демократії, молоді держави не схильні проводити подальші структурні реформи для трансформації суспільства. Проаналізовано особливості та роль конституціоналізму в суспільствах у країнах ЦСЄ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані при проведенні подальших наукових досліджень з цієї тематики, у роботі органів представницької та виконавчої влади, діяльності політичних і громадських організацій. Результати роботи також можуть бути використані у навчальному процесі, при підготовці вчителів до уроків, студентів до семінарських занять, написанні курсових робіт, наукових статей, повідомлень, рефератів, тощо.

Апробація результатів дослідження здійснена шляхом виголошення та обговорення її основних положень на Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми Всесвітньої історії», яка відбулася 20-21 жовтня 2017 р. на історичному факультеті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Окремі положення дипломної роботи були викладені у статті «Наслідки «оксамитової революції» в Чехословаччині», опублікованій у збірнику за результатами вище вказаної конференції.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження, спрямована на розкриття його предмета й об'єкта. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Обсяг основного тексту роботи становить 86 сторінок. Повний обсяг роботи – 100 сторінок. Список використаних джерел та літератури складає 130 найменувань.

ВИСНОВКИ

У 1989 р. у багатьох країнах Центрально-Східної Європи відбулася зміна політичного режиму, що призвела до становлення нових політичних систем. Демократизація виборчого процесу дозволила запровадити дійсно демократичні засади в політично-адміністративній системі цих країн, які знайшли своє виразне закріплення в конституціях. У 1989 – 1991 р. в країнах відбулися перші демократичні вибори, які стали школою навчання громадян на демократичних засадах, розумінням того, в чому полягає перевага демократичних владних структур, як діють демократичні органи влади, як вони контролюються народом. Поступово ознаки поглиблення соціально-політичної кризи проявилися в усіх країнах Центрально-Східної Європи. Політичне банкрутство правлячих режимів стало очевидним. Практично всі вони виявилися іманентно неспроможними до реформування. Більшість громадян країн регіону не бажали жити в умовах тоталітарного ладу. В країнах ЦСЄ склалася революційна ситуація. «Оксамитові революції» які відбулися у країнах ЦСЄ були антиавторитарними за своїм спрямуванням. Їх очолили «лідери-інтелігенти» – вихідці із середовища, яке найбільш категорично ставилося до існуючого режиму, і були апологетами ідеї забезпечення політичних прав та свобод громадян.

Швидкий крах комуністичних режимів зумовлювався й тим, що в більшості країн регіону ще зберігалися залишки колишнього громадянського суспільства. В Польщі, Угорщині, Чехословаччині, в межах національних фронтів існували рудиментарні партії, а творчі спілки діячів культури й науки залишалися впливовою силою в суспільстві. Існувала також досить розвинута мережа неформальних громадських об'єднань та ін. Найсильніша громадська опозиція авторитарно-бюрократичному режимові склалася в Польщі та Угорщині.

Передумову визрівання революційної ситуації становив також високий ступінь соціальної напруженості, спричиненої економічними труднощами. І хоча східноєвропейські країни не відчували гострого дефіциту споживчих товарів, однак загальне відставання від країн Заходу у сферах технології, освіти, медичного обслуговування, соціальної захищеності сприяло накопиченню невдоволення, стимулювало реформаторські настрої.

Першою на шлях перебудови стала Польща. Перші політичні заворушення почалися тут ще в 1980 р. Але масового характеру вони набули наприкінці 80-х р. ХХ ст. На рубежі 1980-1990-х років у Польщі, подібно до багатьох соціалістичним країнам того часу, відбулася зміна державного ладу.

Найбільш роль у цій революції відіграла «Солідарність» та її лідер Лех Валенса. Тому що, саме ця політична сила першою закликала бойкотувати будь-які неправомірні дії влади. В результаті влада пішла на поступки. Під час засідання «круглого столу» 6 лютого 1989 р., було досягнуто домовленостей між двома ворогуючими сторонами. У результаті було проведено перші вільні вибори, на який переконливу перемогу здобула «Солідарність» на чолі з Л.Валенсою. Отже, кінець 1989-го і початок 1990 р. були присвячені поступового демонтажу комуністичної системи. Уряд Т. Мазовецького взяло курс на оздоровлення польської економіки та переведення її на ринкові рейки. У січні 1990 р. на своєму останньому, XI з'їзді ПОРП заявила про саморозпуск. Таким чином, одна з головних сторін, що підписали угоди «круглого столу», просто зникла з політичної арени.

Найбільш мирно відбулася революція в Угорщині, без затяжних масових протестів громадян всієї Республіки. Конференція яка відбулася 1988 р. між владою та опозиційними групами, ухвалила програму стабілізації економіки і скорочення зовнішньої заборгованості. У країні

почала поширюватися гласність, виникати нові партії, групи, рухи. В 1989 р. угорські правоохоронці почали демонтувати «залізну завісу». А у вересні того ж року було внесено зміни до Конституції щодо регулювання партійної діяльності. Саме за цей досить тривалий період угорське суспільство на власному досвіді переконалося в тому, що вдосконалення існуючої моделі соціалізму не має ніяких перспектив, а будь-які зміни можливі лише на засадах впровадження демократії та парламентаризму. По-друге, комуністична влада в Угорщині свідомо розпочала пошук виходу з кризи за допомогою налагодження конструктивного діалогу з опозицією.

Найдраматичнішою і найшвидшою виявилася революція в Чехословаччині. Першою не витримала молодь, яка і започаткувала «оксамитову революцію», хоча до того вже існували організації які перебували в опозиції до КПЧ, найяскравішою з яких була Хартія-77. Розгін демонстрації студентів 17 листопада 1989 р. поклав початок організованій боротьбі проти тоталітаризму. Протягом тижня на бік студентства перейшли колективи промислових підприємств, мешканці міст і сіл. Боротьба стала всенародною. Керівництво взяли в свої руки громадські об'єднання – «Громадський форум» – у Чехії та «Громадськість проти насилля» – у Словаччині. Отже, Чехословаччина стала прикладом порівняно цивілізованого і мирного відходу від комуністичної системи. Сучасники знайшли влучну назву тим подіям, які визначили новий шлях розвитку Чехословаччини, «ніжна революція», або «оксамитова революція». В цьому розкривається специфіка краху комуністичної системи в Чехословаччині. Здійснивши переворот в країні швидко, без особливих складностей і жертв, народи Чехословаччини тим самим збагатили історичний досвід розвитку людства.

Перед новою владою постала велика кількість завдань економічного та політичного характеру, причому породжених не лише тією кількістю обіцянок, які давалися під час «оксамитової революції», а й жалюгідним станом країн ЦСЄ загалом. Спочатку нові уряди які прийшли до влади, влада обмежилася усуненням від влади представників колишньої номенклатури, вдаючись до «люстрації». Зокрема, це засвідчують масові звільнення службовців численних міністерств та відомств, перегляд умов приватизації численних підприємств. Згодом в країнах ЦСЄ вводилися різні реформи для стабілізації життя населення. В результаті «шокова терапія» в Польщі та Угорщині зазнала краху. На відміну від Польщі і Угорщини Чехословаччина відмовився від методів «шокової терапії». Тут поетапно проводилася лібералізація цін, зміцнювалися позиції крони. Але не все так гладко було в політиці Чехословаччині. Протягом другої половини 1992 р. керівники Чехії та Словаччини домовилися про відокремлення, а Чехословаччина 1993 р. на карті Європи з'явилося дві незалежні країни.

Таким чином, процес переходу був дуже складним і тривалим. Він залежав від розстановки сил як в середині кожної країни, так і на міжнародній арені. Кожна з країн Центрально-Східної Європи мала свій шлях переходу до нової системи. В одних він тривав багато років і був дуже складним, в інших супроводжувався збройними сутичками, громадянською війною. Історичну важливість «оксамитової революції» важко переоцінити. І справа не тільки в тому, що вона стала важливим етапом демонтажу тоталітарного соціалізму, припинення протистояння двох військово-політичних блоків у світі. Вагоме значення революції 1989 р. ще і в тому, що вона є класичним взірцем мирної трансформації політичного режиму в країнах ЦСЄ в умовах прояву таких глобальних політичних факторів як існування зброї масового знищення, належності до тих чи інших військовий альянсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. Вычеров В. В. Польский дневник (фрагменты) / В. В. Вычеров // Славяноведение. – 2011. – № 5. – С. 82-107.
2. Гавел В. Вацлав Гавел о природе власти, уроках Египта и отношениях с Россией / В. Гавел [Электронный ресурс] // Радио свобода. – Режим доступа : <https://www.svoboda.org/a/2310840.html>
3. Гавел В. Заочный допрос / В. Гавел. – М. : Республика, 1991. – 214 с.
4. Гавел В. Престранная эпоха посткоммунизма [Электронный ресурс] / В. Гавел, А. Михник. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/europe/20091210/156940211.html>
5. Гавел В. Путь без насилия: Беседа с Президентом ЧССР В. Гавелом (Записал Л. Шинкарев) // Известия. – 1990. – 23 февраля.
6. Гавел В. Сила бессильных / В. Гавел. – Минск : Прогресс, 1991. – 236 с.
7. Дзасохов А. С. Большое противостояние. Воспоминания и размышления / А. С. Дзасохов. – М. : Олма-Пресс, 2004. – 352 с.
8. Дубчек О. Чорні дні «Празької Весни» // Світ про Україну. – 1993. – № 5. – С. 8-19.
9. За демократическое социалистическое общество (Программа действий КПЧ) // Правда. 1989. – 11 декабря.
10. Заявление Советского правительства (О признании ошибочным ввода армий пяти армий социалистических стран в пределы Чехословакии в 1968 году) // Правда. 1989. – 5 декабря.
11. Интервью с Вацлавом Гавелом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/europe/20091210/156940211.html>
12. Конституция Венгерской Республики от 25 апреля 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%ADtott.pdf

13. Конституция Польской Республики от 2 апреля 1997 г.
[Электронный ресурс]. – Режим доступа :
http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constitution/poland/poland-r.htm
14. Конституция Словацкой Республики от 1 сентября 1992 г.
[Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://www.uznal.org/constitution.php?text=Slovakia&language=r>
15. Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 г.
[Электронный ресурс]. – Режим доступа :
http://www.uznal.org/constitution.php?text=Czech_Republic&language=r
16. Конституції нових держав Європи та Азії / упорядник :
С. Головатий; Українська правнича фундація. – К. : Право, – 1996. – 544 с.
17. Лех Валенса: рабочий, победивший красного дракона
(интервью с Л. Валенсой) [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – 2009.
– 9 октября. – Режим доступа :
https://zn.ua/SOCIETY/leh_valensa_rabochiy,_pobedivshiy_krasnogo_drakona.html
18. Млынарж З. Мороз ударил из Кремля : [Воспоминания одного из лидеров Пражской весны 1968 г. : Пер. с чеш.] / З. Млынарж. – М. : Республика, 1992. – 287 с.
19. Рассуждения Леха Валенсы о строительстве Европы как государства [Электронный ресурс] // Euroua. – Режим доступа :
<https://euroua.com/europe/eu/2218-rassuzhdeniya-lekha-valensy-o-stroitelstve-evrpy-kak-gosudarstva>
20. Сивец М. С. Как это случилось? Вспоминая революцию 1989 г. в Польше / М. Сивец // Мир перемен. – 2015. – № 2. – С. 103-113.

21. Страшнюк С. Ю. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50-80-ті рр. ХХ ст.) : Хрестоматія за спецкурсом для іст. фак. Харк. держ. ун-ту / С. Ю. Страшнюк, Є. П. Пугач. – Харків : Бизнес-Информ, 1998. – 391 с.

2. Література

22. Бакер Р. К вопросу о роли «Круглого Стола» в процессе трансформации польской политической системы [Електронний ресурс] / Р. Бакер. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/baker/index.html
23. «Бархатный развод» – 10 лет спустя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.radio.cz/ru/html/cesko.html>
24. Бархатная революция и ее результаты [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.czech.cz/ru/67005-barhatnaya-revolyuciya-i-ee-rezultatui>
25. Безп'ятчук Ж. Демократія без ілюзій [Електронний ресурс] / Ж. Безп'ятчук, Н. Парфан. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/art/166/0/3150>.
26. Безпалько У. Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1989-2004) [Електронний ресурс] / У. Безпалько. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Ues/2008_2009/Articles/1/Bezpalco.pdf
27. Бжезинський З. Великі перетворення / З. Бжезинський // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 5-15.
28. Бицько М. «Нижня революція» чи гра в «піжмурки»? / М. Бицько // Український журнал. – 2009. – № 11. – С. 33-35.

29. Борецкий Р. Дома и танки помогают? Военное положение в Польше в документах, воспоминаниях и оценках очевидцев / Р. Борецкий // Новое время. – 1991. – № 16. – С. 22-24.
30. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк, Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
31. Бухарин Н. Польша: Десять лет по пути реформ / Н. Бухарин, И. Синицина, Н. Чудакова // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 38-57.
32. Бухарин Н. Внутренние факторы польской революции 1989 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/bukharin/index.html
33. Буюк З. Від «Солідарності» до свободи [Електронний ресурс] / З. Буюк. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/147786>
34. В Угорщині вшановують річницю «панєвропейського пікніка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw-world.de/dw/article/0.4579100.00.html>
35. Валецькі М. Парти́йні організації в Польщі (1989-1999 рр.) [Електронний ресурс] / М. Валецькі. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=101&ar_id=55&as=2
36. Вахрамеев А. В. Страны Восточной Европы: время кардинальных перемен / А. В. Вахрамеев, М. А. Дерябина, А. А. Язьков. – М. : Наука, – 1990. – 64 с.
37. Велюров А. Була така країна – Чехословаччина. І досить... [Електронний ресурс] / А. Велюров. – Режим доступу : http://www.dd.net.ua/index.phtml?action=view&art_id=979

38. Волков В. Рождается новая коалиция / В. Волков // Новое время. – 1989. – № 35. – С. 5-6.
39. Восточная Европа на историческом переломе (Очерки революционных преобразований 1989–1990 гг.) / Отв. ред. Ю. С. Новопашин. – М. : Прогресс, 1991. – 342 с.
40. Герасимов В. «Дунай возле Будапешта течет слишком быстро...» / В. Герасимов // Новое время. – 1989. – № 41. – С. 22-23.
41. Губенко Д. Центральноєвропейські тигри [Електронний ресурс] / Д. Губенко. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/art/167/0/3280/>
42. Дем'янець В. Політична та соціально-політична трансформація у Польщі у 90-х роках / В. Дем'янець // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 29-34.
43. Державний устрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://svit.ukrinform.ua/Chehia/chehia.php?menu=state>
44. Дидусенко А. Улица. Город. Страна / А. Дидусенко // Новое время. – 1989. – № 51. – С. 16-18.
45. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Г. Дильонгова; пер. з пол. М. Кірсенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
46. Досвід пошуку політичними партіями держав останніх двох хвиль розширення НАТО консенсусу щодо політики по відношенню до Альянсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/7239.htm>
47. Досвід проведення національних «круглих столів» в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/09.htm>

48. Екхардт К. Проблеми реформування інституту законодавчої влади Республіки Польща: конституційні аспекти / К. Екхардт // *Вибори і демократія*. – 2006. – № 4. – С. 29-39.
49. Європейський простір – портал проєвропейського громадянського суспільства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/18620.html>
50. Желицки Б. Общая эрозия «реального социализма» и Венгрия конца 80-х годов: предпосылки и причины революционной ломки [Електронний ресурс] / Б. Желицки. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/zhelitsky/index.html
51. Завелин А. Восточная Европа – 91: адаптация и трансформация государственных структур / А. Завелин // *Полис*. – 1991. – № 5. – С. 171-178.
52. Задорожнюк Э. Г. От крушения Пражской весны к триумфу «бархатной революции»: Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 – ноябрь 1989 гг.) / Э. Г. Задорожнюк. – М. : Аксиома, 2008. – 234 с.
53. Задорожнюк Э. Революции 1989 г. и процессы становления новой региональной идентичности Центральной Европы (по архивным материалам) [Електронний ресурс] / Э. Г. Задорожнюк. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/zadorozh/index.html
54. Зарицький О. Вацлав Гавел. Політичний портрет / О. Зарицький. – К. : Сатсанга, 2001. – 132 с
55. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752 с.

56. Зеленько Г. «Оксамитові революції» як спосіб ротації влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
[//http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchniku/23/9.pdf](http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchniku/23/9.pdf)
57. Иванов Ю. М. Очерки теории и практики тоталитарного социализма / Ю. М. Иванов. – М. : МГИУ, 2008. – 172 с.
58. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа. – М. : Наука, 2007. – 397 с.
59. Іскакова Г. Особливості посткомуністичної трансформації і проблема прав та свобод людини [Електронний ресурс] / Г. Іскакова. – Режим доступу :
<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=38&c=732>
60. Касторіадіс К. Логіка революційного проекту [Електронний ресурс] / К. Касторіадіс. – Режим доступу :
<http://www.ji.lviv.ua/n34texts/kastoriadis.htm>
61. Кваснєвський А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.president.pl/en/about-poland/polish-presidents/aleksander-kwasniewski/>
62. Кені П. Карнавал революції: Центральна Європа 1989 року / П. Кені: пер. з англ. – К. : Критика, 2006. – 471 с.
63. Кіше Е. Три доміанти в політичній палітрі Угорщини [Електронний ресурс] / Е. Кіше. – Режим доступу :
http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panorama1~2_99/su_4ki.htm
64. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформаціях кінця XX – початку XXI ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Klyuchkovych.pdf
65. Колодій А. Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції / А. Колодій // Наукові записки «Демократичний

транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.» – Острог. – 2008. – 266 с.

66. Коровицина Н. «Бархатные» революции как феномен массового сознания восточноевропейцев [Електронний ресурс] / Н. Коровицина. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/korovits/index.html

67. Кувалдин С. Зачем договариваются с оппозицией [Електронний ресурс] / С. Кувалдин. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/research/2005/12/13/kuvaldin.html>

68. Кудряченко А. І. Східна Європа на шляху змін / А. І. Кудряченко. – К. : Освіта, – 1990. – 148 с.

69. Кузьменко А. Інформаційно-психологічна війна епохи глобалізації [Електронний ресурс] / А. Кузьменко. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2888>

70. Лагунина И. Осень революций – настроения в европейских обществах и уникальный опыт Словакии [Електронний ресурс] / И. Лагунина. – Режим доступу : <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/1875115.html#ixzz0WvvgjxnN>

71. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / И. Лагунина. // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 68-77.

72. Лещенко В. Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства [Електронний ресурс] / В. Лещенко. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1497/>

73. Лыкошина Л. Специфика состояния общественного сознания и революция 1989 г. в Польше [Електронний ресурс] / Л. Лыкошина. – Режим доступу :

http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/lykoshina/index.html

74. Магун А. Подія революції / А. Магун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/magun.htm>

75. Мазовецкий Т. Дбати не лише про інтерес своєї партії, але й про благо всієї країни [Електронний ресурс] / Т. Мазовецкий. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php>

76. Майорова О. Польша 80-х годов: поиск пути к компромиссу [Електронний ресурс] / О. Майорова. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/mayorova/index.html

77. Мащенко О. Угорський майстер великого компромісу [Електронний ресурс] / О. Мащенко. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3760/30076/>

78. Мелещенко Т. Мирне розділення Чехословацької Федеративної Республіки та позиції Гавела у цьому процесі [Електронний ресурс] / Т. Мелещенко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_33/Gileya33/I14_doc.pdf

79. Мироненко А. Конституционная юстиция на рубеже тысячелетий [Електронний ресурс] / А. Мироненко. – Режим доступу : <http://ru.zib.com.ua/article/1167403545888/>

80. Михник А. Возрожденная независимость и бесы бархатной революции / А. Михник // Континент. – 2000. – № 103. – С. 166-181.

81. Мостова Ю. Вацлав Гавел: «В умовах демократії політик може підвести виборців тільки один раз» / Ю. Мостова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1030/45575/>

82. Мусатов В. Л. Янош Кадар и время реформ в Венгрии / В. Л. Мусатов // Новая и новейшая история. – 1990. – № 3. – С. 138-156.

83. Ніжник Н. Поділ Чехословаччини: Конституційні основи і політична практика / Н. Ніжник, В. Лемак // Юридична Україна. – 2004. – № 12. – С. 17-23.
84. Новопашин Ю. Восточноевропейские революции 1989 г. : проблемы изучения [Електронний ресурс] / Ю. Новопашин. – Режим доступу : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/novopashin/index.html
85. Олексюк Б. Економічні реформи як ключ до успіху. Досвід Польщі [Електронний ресурс] / Б. Олексюк. – Режим доступу : http://ukrslovo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=29:2009-05-14-16-40-20&catid=10:neib&Itemid=13
86. Павлова-Сильванская М. Восточная Европа: групповой портрет с СССР / М. Павлова-Сильванская // Новое время. – 1989. – № 52. – С. 4-7.
87. Пасісниченко В. Чому тьмяніють «кольорові революції»? Парадокси теоретичного аналізу / В. Пасісниченко // Наукові записки. «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.» – Острог. – 2008. – 266 с.
88. Підлуцький О. Вацлав Гавел: інтелектуал, який здолав Абсурдистан [Електронний ресурс] / О. Підлуцький. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3760/68919/>
89. Политическая система Чешской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.czech.cz/ru/88070-politicheskaya-sistema-cheshskoy-respubliki>
90. Політичні партії Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/dosvid/zakon.php?id=POLPART.TXT>.

91. Політологічний енциклопедичний словник / В.П. Горбатено, Ю. С. Шемчушенко, В. Д. Бабкіна. – К., – 2004. – 736 с.
92. Провазник Д. Первые уроки демократии / Д. Провазник // Новое время. – 1989. – № 50. – С. 10-11.
93. Пшеворский А. Переходы к демократии [Електронний ресурс] / А. Пшеворский. – Режим доступу :
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/72.php
94. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1995. – №5. – С. 5-15.
95. Ржевский В. Чехословакия: зима тревог / В. Ржевский // Эхо планеты. – 1989. – № 10. – С. 22-24.
96. Рилач Ю. Непростий шлях до успіху [Електронний ресурс] / Ю. Рилач. – Режим доступу :
<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1744>
97. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій [Електронний ресурс] / О. Романюк. – Режим доступу :
<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1236>
98. Романюк О. Посткомуністичні революції / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 16-28.
99. Ротшильд Дж. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Дж. Ротшильд, Н. Уїнгфілд / пер. з англ. – К. : Мегатайп, 2004. – 384 с.
100. Руденко И. Орден на обыск / И. Руденко // Новое время. – 1991. – № 19. – С. 21-23.
101. Руденко И. Спор на меже / И. Руденко // Новое время. – 1991. – № 48. – С. 24-25.
102. Сидорчук Ю. Особливості формування сучасного конституційного ладу в Чехії в умовах трансформації політичної системи / Ю. Сидорчук, А. Моренчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvnu/misnarod_vidnos/2008_6/R5/3.pdf

103. Слесаренко А. Громадська ініціатива – рух за громадську свободу – в суспільно-політичному житті Чехословаччини 1989 – 1989 рр. [Електронний ресурс] / А. Слесаренко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009_14/30_Slesarenko.pdf

104. Словацька Республіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://slovensko.org.ua/?page_id=104

105. Степанов А. «Большой Гавел» был всегда против «Маленьких Клаусов» [Електронний ресурс] / А. Степанов. – Режим доступу : <http://www.novayagazeta.ru/data/2003/05/15.html>

106. Страшун Б. А. Конституционные перемены в Восточной Европе. 1989–1990 / Б. А. Страшун. – М., 1991.

107. Стыкалин А. От Венгрии 1956-го к Венгрии 1989 года: метаморфозы исторической памяти нации [Електронний ресурс] / А. Стыкалин. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/research/2010/01/27/hungary.html>

108. Сушик М. Результати парламентських виборів в Угорщині – шлях до реформування держави / М. Сушик // Вибори та демократія. – 2006. – № 2. – С. 111-115.

109. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 148 с.

110. Травин Д. Долгая дорога к чуду. Десять лет назад в Польше началась шокотерапия [Електронний ресурс] / Д. Травин. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/zvezda/2000/2/travin-pr.html>

111. Травничек В. Десять дней, которые потрясли республику / В. Травничек, Р. Гук // Новое время. – 1989. – № 49. – С. 9-10.

112. Унгарі М. Венгрія: третя революція? [Електронний ресурс] / М. Унгарі. – Режим доступу : <http://www.panorama.ru/gazeta/1-30/p05veng.html>
113. Федорчак Т. Посткомуністичні реформи в Чехословаччині та оксамитове розлучення двох республік / Т. Федорчак // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Вип. 173 – 174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці. – 2003. – 471 с.
114. Федорчак Т. Розбудова демократичної правової держави в Чеській Республіці / Т. Федорчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_12/Fedorchak.pdf
115. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации [Електронний ресурс] / С. Хантингтон. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/73.php
116. Чекан О. Фронтмен революції інтелектуалів [Електронний ресурс] / О. Чекан. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/art/166/0/3646/>
117. Черленяк І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини / І Черленяк. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 41-47.
118. Чешская Республика с 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.praga-ru.com/izvestnyie-lichnosti/>
119. Шиманський О. Круглий ювілей «Круглого столу» [Електронний ресурс] / О. Шиманський. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1343/186/47406/>
120. Шиманський О. Як 1989-й виправив помилку 1917-го. 20 років тому Європа попрощалася з комунізмом [Електронний ресурс] / О. Шиманський. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1422/186/50077/>

121. Штомпка П. Теоретическая социология и социологическое воображение [Электронный ресурс] / П. Штомпка. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Article/stomp_teosoc.php
122. Шуман Е. Как немцы через Венгрию на Запад бежали [Электронный ресурс] / Е. Шуман. – Режим доступа : <http://www.dw-world.de/dw/article/0.4300257.00.html>
123. Шумило В. Країни Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія) у постсоціальної доби / В. Шумило // Историчний журнал. – 2004. – № 9. – С. 74-79.
124. Щербакова Ю. Политические силы Чехословацкой революции [Электронный ресурс] / Ю. Щербакова. – Режим доступа : http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution/shcherbak/index.html
125. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту [Электронный ресурс] / Л. Юрженко. – Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=228>
126. Янин А. Венгрия между Западом и Востоком / А. Янин, М. Колотков // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 8. – С. 78-89.
127. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття / В. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
128. Ярошевский В. Десять тысяч минут, которые потрясли Прагу [Электронный ресурс] / В. Ярошевский. – Режим доступа : <http://novayagazeta.ru/data/2004/85/32.html>
129. Ярошевский В. Колючки на бархате / В. Ярошевский // Эхо планеты. – 1990. – № 42-43. – С. 34-41.
130. Ярошевский В. Чехи и словаки. Жить вместе или?.. / В. Ярошевский, В. Бескромный // Эхо планеты. – 1991. – № 14. – С. 4-9.